

Voor Sarah
Per annos amor

Proloog

VUURSTORM

San Francisco, dinsdag 19 april 1906

De wind was gedraaid. De vlammenzee zwenkte nu in westelijke richting. Straat na straat vielen een stel van de mooiste huizen van de stad aan de vlammen ten prooi. Terwijl de burgemeester, de hoofdcommissaris en raadsleden zich almaar verder voor het vuur terugtrokken, besloten ze dat de stad een laatste barrière op zou werpen.

Ze kondigden aan dat Van Ness Avenue, een brede laan die San Francisco van het noorden naar het zuiden in tweeën snijdt, de ultieme verdedigingslinie moest worden. De boulevard lag direct in het pad van het vuur: als ze hem als brandsingel konden gebruiken, zouden ze wellicht in staat zijn de vlammenopmars een halt toe te roepen. Maar als deze laatste poging mislukte, zou wat er nog van de stad restte ontegenzeggelijk verloren gaan.

Eerder de vorige dag had een enorme aardbeving het hart van de stad verwoest, gietijzeren waterleidingen als twijgjes door midden gebroken, duizenden schoorstenen doen kapseizen en kolenfornuizen en boilers omver gemikt. Elektriciteitspalen sneuvelen. Elektriciteitskabels kronkelden in een regen van vonken door de straten. Gasleidingen scheurden open. Petroleum en olie stroomden uit opengereten brandstoftanks. Seconden later versmolten de vonken met de brandstof en barstten er overal in stad tientallen branden uit. Gevoed door het vele hout in de gebouwen van de stad, zwollen de branden tot machtige vuurstormen aan. Zelfs wanneer de brandweermannen er al in slaagden de puinhopen van de aardbeving in de straten te omzeilen om bij de branden te komen, bleek dat de brandkranen droog stonden.

Tegen het middaguur van de negentiende had het vuur een kleine tien vierkante kilometer van de stad ten oosten van de Van Ness Avenue in de as gelegd. Het financiële centrum, Market Street en de wijk ten zuiden van Market waren rokende puinhopen, Chinatown stond in lichterlaaie en de dokken, de vertrekhal voor de veerboten en Telegraph Hill waren door het vuur ingesloten. Door honderden nog onbeschadigde

gebouwen in de vuurlinie van de vlammenzee op te blazen om zo te voorkomen dat het vuur verder met licht ontvlambare woningen gevoed zou worden, had het Amerikaanse leger getracht de brand in te dammen. Maar tot dusver waren hun inspanningen op niets uitgelopen en was de voorraad dynamiet bijna op.

Alle soldaten, politieagenten, brandweermannen en brandweerauto's kregen het bevel zich op de zestien huizenblokken van de Van Ness Avenue te concentreren waar de strijd zijn climax zou moeten krijgen. De huizen aan de oostkant van de boulevard moesten worden neergehaald. En dus werden de laatste kilo's dynamiet met paard en wagen van het Presidiofort en Alcatraz aangevoerd, in de kelders van de huizen gelegd en met lonten verbonden. Politieagenten en vrijwilligers haasten zich van huis tot huis om de bewoners te evacueren. En omdat er niet genoeg dynamiet was, rolde het leger aan de westkant van Van Ness veldkanonnen in positie, met hun trompen op de overkant van de straat gericht.

Een paar huizenblokken verderop, in oostelijke richting in Nob Hill, laaide de vlammenzee hoog op. De vlammen sloten het gloednieuwe Fairmont Hotel in en raasden nu door California Street, Sacramento Street en Washington Street in de richting van Van Ness. Een enorme muur van vlammen en rook omsingelde de verzamelde brandbestrijders.

Om vier uur die middag openden de kanonnen het vuur op een elegante rij herenhuizen die de oostelijke kant van de straat vulde. 'De avenue bood een aanblik van verbijsterende en schokkende verwoesting,' schreef een correspondent van *The New York Times*, 'terwijl de kanonnen op de paleizen gericht werden en de kogels de muren aan flarden schoten en de gebouwen tot ruïnes ineen deden zijgen.' Tegelijkertijd werden de lonten ontstoken, en terwijl het dynamiet explodeerde 'kwamen de miljonairsoptrekjes door de kracht van de ontploffing van de grond en stortten als een massa stof en puin ter aarde.'

Boven het geraas van de aanstormende vlammen uit, beefde de lucht nog uren achtereen van de niet-aflatende schokken van exploderende artilleriegranaten en dynamiet. Toen het vuur Van Ness bereikte leek het door de verdedigingslinie heen te breken. De correspondent van *The Times* schreef: 'Het vuur stak de brede doorgaande laan over en het hele westelijke deel van de stad, waar de huizen van het welgesteldere deel van de bevolking staan, leek ten dode opgeschreven.' Maar toen de rook de volgende ochtend optrok, zagen de verdedigers tot hun vreugde dat hun strategie grotendeels succes had gehad. De vlammen waren er maar op enkele plekken in geslaagd de overkant van de straat te bereiken.

Tegen die tijd was het echter duidelijk dat een groot deel van de stad in een rokende ruïne was veranderd. Honderdduizenden mensen waren

dakloos en van voedsel verstoken, en de autoriteiten vreesden hongersnood en de uitbraak van epidemieën. Wie die dag over San Francisco's smeulende vergane glorie had uitgekeken, zou zich niet hebben kunnen voorstellen dat er uit die gruwelijke kaalslag ook iets goeds voort kon komen; dat de brand niet slechts tot een wederopleving van de stad zou leiden, maar dat deze ook het startpunt zou vormen voor een reeks van ontwikkelingen die wereldwijde sporen zou nalaten die, jaren nadien, mede aanleiding tot de Federal Reserve zou vormen – de laatste financiële verdedigingslinie van Amerika, een essentieel verdedigingsmechanisme tegen financiële paniek en een van de belangrijkste nieuwe instituties van de twintigste eeuw.¹

Rome, dinsdag 13 mei 2003

De late middagzon hangt laag in de lucht, maar heeft nog niets aan kracht ingeboet. In de schaduw van een boom beleef ik een gelukkig moment van serene rust. Ik heb plaatsgenomen op de verweerde voet van een zuil tussen de ruïnes van het Forum in Rome – het centrum van het politieke, religieuze en openbare leven tijdens het grootste deel van de bestaansgeschiedenis van het oude Rome.

Ik kijk in noordwestelijke richting naar de Boog van Septimus Severus en de Tempel van Saturnus. Voor me ligt een uitgestrekte strook wild gras dat groen en goud opflikkert. Her en der staan gebutste en doormiddelen gebroken keizerlijke zuilen, ineengestorte bakstenen triomfbogen en restanten van travertijnen trappen – de bouwvallige overblijfselen van de glorie en de macht van het oude Rome.

Een briesje ritselt door het gras.

Ik breng een bezoek aan Rome om een beter begrip te krijgen van de complexe problemen waarmee we geconfronteerd worden – problemen als energietekorten, klimaatverandering, ziektes en economische crises. En hoewel het voor mij dan een moment van sereniteit mag zijn, bevindt een groot deel van de wereld zich midden mei 2003 in een staat van ernstige beroering. Tijdens de afgelopen weken werd Israël verscheurd door een reeks zelfmoordaanslagen. Vielen terroristen westerse doelen in Riyad en Casablanca aan. Stortte Indonesië zich in een oorlog tegen opstandelingen in de provincie Atjeh. Waarschuwden de Verenigde Naties voor een nieuwe genocide in het noordoosten van Congo. Veroorzaakte een nieuwe, snel om zich heen grijpende vorm van longontsteking, SARS, een bijna-paniek van Beijing tot in mijn thuisstad Toronto. En behaalden de Verenigde Staten en haar bondgenoten een weinig uitgebalanceerde

Het Forum Romanum.

militaire overwinning op Saddam Hoesseins regime in Irak. Ogenschijnlijk vormde de overwinning de bevestiging van de Verenigde Staten als imperialistische grootmacht, ontegenzeggelijk de belangrijkste sinds het Romeinse Rijk en – gezien de kloof in militaire en economische kracht tussen Amerika en haar naaste rivalen – misschien wel de grootste ooit.

Al deze onstuimige onrust wekt de indruk alsof je nergens meer van op aan kunt. Schokken en verrassingen lijken sneller dan ooit op ons af te stormen. Terwijl ik tussen de her en der verspreide ruïnes van het

Forum Romanum zat en me probeerde voor te stellen hoe het er hier tweeduizend jaar terug heeft uitgezien, stelde ik mezelf de vraag: zouden de Romeinen ooit door hetzelfde gevoel bevangen zijn geweest? Werden hun zekerheden ooit op de proef gesteld? Hadden ze ooit het gevoel dat ze de grip op de gebeurtenissen kwijt waren? Ik vroeg me af of de drukte en de chaotische toestand van de huidige wereld op een of andere manier overeenkomsten vertoont met de omstandigheden ten tijde van de ineenstorting van het West-Romeinse Rijk in de vijfde eeuw. Hoe kon iets dat zo bestendig en belangrijk was – zoals Rome tijdens haar hoogtijdagen moet hebben geleken – tot een paar armzalige brokken puin zijn vervallen? Uiteraard hebben ook talloze anderen zich deze vraag in de eeuwen na de val van Rome gesteld, maar ik had zo het vermoeden dat we iets nieuws zouden kunnen leren door de vraag, in het licht van nieuw onderzoek naar waarom samenlevingen soms ten onder gaan, nu opnieuw te stellen.²

Wordt niet iedereen door het idee van de val van Rome geïntrigeerd? Als jongen raakte ik er door gefascineerd. Ik was gebiologeerd door de militaire en technische krachttoeren van de Romeinen. Er schuilde iets miraculeus in. De Romeinse legioenen die Europa en Noord-Afrika onderwierpen en die tot diep in het westen van Azië doordrongen, terwijl haar ingenieurs overal in het rijk wegen, aquaducten, tempels, baden en amfiteaters aanlegden. Maar wat me nog het meest aan het verhaal fascineerde, was wat het over onze menselijke broosheid zegt. Er stak iets spectaculairs en huiveringwekkends in deze beschaving die zo'n groot deel van de wereld gedomineerd had – en die vervolgens bijna totaal verdween. De enorme invloed van Rome op de westerse cultuur is van blijvende aard, maar vandaag de dag kunnen we enkel nog sporadische fragmenten van haar onschatbare fysieke hoogstandjes zien. Voor een tienjarige op de rand van de puberteit had deze geschiedenis zowel mysterieuze als op een subtiele manier ook angstaanjagende dimensies. Ze deed vermoeden dat al onze inspanningen, al ons gebouwen en al ons gepassioneerde geredekavel over de problemen van de dag in het licht der eeuwen volstrekt onbeduidend zijn; dat over een paar duizend jaar zelfs onze meest verbijsterende prestaties vluchtig en van voorbijgaande aard zullen blijken.

De geschiedenis van Rome laat op zijn minst zien dat beschavingen, waaronder onze eigen, op een catastrofale manier kunnen veranderen. En ze duidt ook op de duistere mogelijkheid dat onze menselijke inspanningen zo vluchtig zijn dat ze in essentie betekenisloos blijken.

De meeste verstandige volwassenen vermijden dergelijke gedachten. In plaats daarvan investeren we enorm veel energie in onze gezinnen,

vrienden, banen en dagelijkse activiteiten. En hunkeren we naar het idee een blijvend bewijs – een of andere beklivende uiting van ons individuele of collectieve wezen – van onze kortstondige aanwezigheid op aarde achter te laten. En dus bouwen we maar eens een gebouw of starten we een bedrijf, schrijven we een boek of voeden we onze kinderen op.

We geven zelden toe dat we een diep verlangen naar betekenis koesteren, naar wat van blijvende aard is, maar het vormt zonder twijfel een van de bronnen van onze eindeloze fascinatie met de val van Rome: als we de fatale zwakke plekken van het oude Rome maar konden achterhalen, dan zouden onze samenlevingen een soortgelijk lot wellicht bespaard blijven en onze prestaties voor altijd behouden blijven.

Uiteraard is er een oneindig aantal factoren – de meeste onbekend, een enkele onkenbaar – van invloed op hoe samenlevingen zich ontwikkelen, en zelfs die enkele factor waar we wel weet van hebben, kunnen we zelden beïnvloeden. Dus in plaats van ons tegen verandering te verzetten, moeten onze samenlevingen leren zich aan de grillen van de omstandigheden aan te passen. Dat betekent dat we wat we bereikt hebben soms op zullen moeten geven. Als we proberen de zaken grotendeels bij het oude te laten, zullen onze samenlevingen steeds complexer en onbuigzamer worden, om op hun beurt steeds minder creatief te worden en in staat te zijn op plotselinge crises en schokken te reageren. Hun ineenstorting – wanneer deze dan eindelijk plaatsvindt – kan dan zo alomvattend zijn dat er weinig van de voorafgaande orde gehandhaafd blijft. Er zou te weinig overblijven om het cruciale proces van vernieuwing te voeden dat op de ineenstorting moet volgen.

Hier hebben we de echte les van het oude Rome te pakken. De meesten van ons die zich die geschiedenis nog voor de geest kunnen halen, menen dat constante aanvallen van barbaren de reden waren dat het West-Romeinse Rijk ten onder ging, maar in werkelijkheid vormden deze invasies enkel de onmiddellijke oorzaak. In de achtergrond speelden ingrijpende langetermijnkrachten, met name de toenemende complexiteit van alle onderdelen van de Romeinse samenleving – waaronder haar bureaucratie, legers, steden, economie en wetten –, terwijl het rijk zich staande trachtte te houden. Om deze groeiende complexiteit in stand te houden, had het imperium almaar meer energie nodig, en uiteindelijk lukte het niet meer om deze extra energie te vinden. De steeds wanhopiger pogingen om aan energie te komen, zouden er daarentegen toe leiden dat de bureaucratie en de wetgeving steeds uitgebreider en versterker werden en de belastingdruk als steeds verstikkender werd ervaren. Gaandeweg werden de lasten voor de boeren van het rijk te groot, terwijl de toenemende complexiteit het vermogen van het rijk

om zichzelf te vernieuwen in de weg stond. De daaropvolgende ineenstorting was spectaculair: de bevolking van kleine en grote steden liep razendsnel terug; de handel tussen de verschillende regio's slonk, terwijl banditisme en piraterij hoogtij vierden; de bouw en aanleg van monumentale gebouwen en grootschalige infrastructuur stokte; en praktisch alle instituties – van overheden tot legers – werden in termen van organisatie en uitvoering veel minder complex.³

In dit boek zal ik de stelling verdedigen dat onze huidige omstandigheden op een aantal cruciale terreinen opmerkelijke gelijkennissen met die van het oude Rome vertonen. Ook onze samenlevingen worden gaandeweg complexer en raken vaak meer verstard. Gedeeltelijk komt dat omdat we – vaak met gering succes – trachten de spanningen die zich in onze samenlevingen ophopen de baas te blijven, waaronder de spanningen die veroorzaakt worden door onze gigantische energiehonger om onze fabrieken te laten draaien, onze huizen te verwarmen en onze auto's te laten rijden. Uiteindelijk kunnen deze spanningen, net als in het oude Rome, zulke extreme proporties aannemen, en onze samenlevingen te verstard raken om zich aan te passen, dat er een economische of politieke crisis volgt.

Ik sta hierin niet alleen. Tegenwoordige lopen er talloze mensen rond die intuïtief aanvoelen dat de wereld dolgedraaid is en dat ons een buitengewone crisis wacht. Sommige mensen, met name die met een religieuze inslag, zijn van mening dat de eindtijd is aangebroken. Parallellen tussen het oude Rome en de moderne wereld worden met grote regelmaat getrokken, en romans, preken en zelfs wetenschappelijke analyses staan bol van apocalyptische ondergangsvisionen. Veel van wat daarin beweerd wordt, snijdt weinig hout, wat het onze 'deskundigen' makkelijk maakt ze met een minzame handbeweging van tafel te vegen. Maar ik ben van mening dat deze intuïtie van de niet-deskundigen het juist goede deels bij het rechte eind heeft. Er staat ons wel degelijk een of andere echte ramspoed te wachten.

Die ramspoed hoeft echter uiteindelijk niet per se tot een calamiteit uit te groeien. Als we het slim aanpakken en een beetje mazzel hebben, dan maken we een goede kans een verschrikkelijke uitkomst te vermijden. Feitelijk zou een catastrofe, net als na de grote brand in San Francisco gebeurde – toen er een nieuwe en veerkrachtigere stad uit de as herrees en ook het Amerikaanse bancaire systeem veel veerkrachtiger werd – de ruimte voor de creativiteit kunnen scheppen die ons helpt een betere wereld voor onze kinderen, kleinkinderen en onszelf te creëren.

De witte muur

Het is 's avonds laat en je raast in je auto in dichte mist over een landweg. Je koplampen zijn sterk, maar je kunt toch niet veel zien. De lichtbundels weerkaatsen tegen de mist en vormen zo een muur van wit licht die bewegingsloos voor je voorruit lijkt te hangen.

Het is een vreemd gevoel: je weet dat je hard gaat – je voet duwt het gaspedaal helemaal in, de motor gromt en onmiddellijk voor je motorkap kun je de weg met razende vaart op je af zien komen – maar verder zijn er nauwelijks aanwijzingen dat je in beweging bent, want hoe goed je ook je best doet iets in die witte muur te ontwaren, je ziet slechts vage indicaties van wat er op je afkomt.

En toch voel je je kalm en vol zelfvertrouwen – veilig zelfs. Dit is ten slotte een slaperige plattelandsweg, en ook al weet je dat je onder de gegeven omstandigheden eigenlijk te hard rijdt en nooit eerder op deze weg bent geweest, je kaart houdt je voor dat de weg recht en vlak is en dat er geen zijwegen zijn van waaruit ander verkeer kan opdoemen. En omdat het nacht is, is er weinig kans op tegemoetkomende auto's. En ondanks de gevaren wil je hoe dan ook zo snel mogelijk je plek van bestemming bereiken.

Verstandig gedrag? De meeste mensen zouden zeggen van niet. Er kan van alles verkeerd gaan. Misschien dat de kaart ernaast zit en er een scherpe bocht in het verschiet ligt, misschien dat er plotseling een hert de weg op springt of dat een gestrande automobilist de weg op stapt om je aan te houden.

Met grote snelheid door de mist heen scheuren is uiteraard niet verstandig. Maar het is precies wat we vandaag de dag aan het doen zijn.

Stel je de weg als een lijn in de tijd voor, die zich eindeloos vanuit het verleden achter ons naar de toekomst voor ons uitstrekt. We bevinden ons in het moment van een razendsnelle voorwaartse beweging, gevangen tussen wat geweest is en wat komen gaat. Aan het verleden worden niet al te veel woorden vuil gemaakt, al vangen we er misschien halfverborgen in de mist in onze achteruitkijkspiegel af en toe iets van op – zoals van het oude Rome. Hoezeer we ook proberen hun trekken te herkennen, de jaren die zich voor ons uitstrekken blijven aan het zicht onttrokken. De koplampen zijn als onze beste deskundigen en onze beste voorspellende technieken die we tot onze beschikking hebben, maar ook zij kunnen slechts een klein eindje in de nevelsluiers doordringen.

Doof voor de paniekzaaiers die rampen in het verschiet zien, menen de meeste mensen desondanks dat ze een redelijk idee hebben van waar we op af stevenen. Dat het allemaal zo'n vaart niet zal lopen, omdat ze

door de bank genomen optimistisch gestemd zijn over de toekomst en over ons vermogen verrassingen adequaat het hoofd te bieden. Dankzij de verbreding en verdieping van het mondiale kapitalisme, de verdere verspreiding van de democratie en de eerbiediging van de mensenrechten, en een fantastische wetenschappelijke en technologische vooruitgang – allemaal veranderingen die onze opmars naar meer geluk en welzijn zullen versterken – zien ze een toekomst die almaar beter wordt. En dus negeren ze de mist en houden ze het gaspedaal diep ingedrukt.

Heel veel andere mensen zijn enkel bijrijders op deze riskante rit. Ze willen wel afremmen, maar ze zijn te bang om echte veranderingen door te voeren, omdat ze geen idee hebben wat de gevolgen zijn.

Wat zal de toekomst echt voor ons in petto hebben? We zullen ons allemaal moeten realiseren dat de weg die voor ons ligt niet recht, vlak en zonder obstakels is. We kunnen onmogelijk weten wanneer de scherpe bochten, de tegenliggers of de onverwachte kruisingen zullen opdonderen, maar we mogen er zeker van zijn dat er verderop heel wat verschoenen liggen, en dat we nog steeds veel te hard rijden.

Een eindje in de eenentwintigste eeuw worden sommigen van ons door angstgevoelens bekropen. We zien de krantenkoppen over het vogelgriepvirus, over de dreigende olietekorten en over afschuwelijke terroristische aanslagen op verafgelegen plekken. We realiseren ons dat de mensheid meer dingen, sneller en over een grotere afstand doet dan ooit tevoren, en dat dit veranderingen van een omvang en snelheid met zich meebrengt die we nog nooit eerder hebben meegemaakt. De globalisering vaagt onze banen weg, nieuwe technologieën overspoelen ons met informatie, hordes immigranten staan bij onze grenzen te dringen en vervuiling ontwricht ons klimaat. Kolossale veranderingen dringen zich allemaal tegelijk op aan onze samenlevingen, aan onze leiders en aan ieder van ons – waardoor velen van ons het gevoel hebben dat de zaken uit de hand lopen en een ongeluk onvermijdelijk is.

En we zouden er goed aan doen ons af te vragen welke rampspoed er voor onze samenlevingen mogelijkwijs in het verschiet ligt. Hoe we daarop zullen reageren. En hoe we de kansen, die de daaropvolgende vernieuwing van onze beschaving met zich mee zullen brengen, het beste kunnen benutten.